

Erdélyi Zsuzsanna

SZENT FERENC ÉS A SZENT KÖLTÉSzet

Semmi esetre sem tekinthetem véletlennek, hogy konferenciánkon Szent Ferenc és a ferences költészet az előadásom témája. Az iránta való érdeklődésem kettős eredetű. Részint egyetemi tanulmányaim alatt kezdett kibontakozni, részint meg Bálint Sándorral való együttműködésünk fokozta a hetvenes évek közepén. Ez időben lektoráltam könyveit és jártam le gyakran Szegedre, mert ő Sára asszony betegsége miatt kevésbé volt mozgásképes. Megbeszélendő viszont bőven akadt. Örömmel jöttem le a tiszai városba és közben lélektisztító órákat töltöttem az Alsóvárosi templomban, a ferences rend híres bázishelyén. Mindezen belső indítékokat erősítette az archaikus népi imádsághoz, amelynek során az „új” műfaj eredet – és történeti kérdéseire igyekeztem feleletet kapni. Múltfeltáró munkálataim során egyre gyakrabban ütköztem az ún. franciskánus szellemiségbe és ezen szellemiség kitermelte költői gyakorlatba. És ezzel igazában eljutottam a XIII. századba és el e század fénylő géniuszához, Szent Ferenchez. A vertikális tájékozódás ilyen mélyre vitt. A horizontális meg széles távlatokat jelzett. A magyar nyelvterületen Soprontól Moldváig, európai szintéren meg Szicíliától Grönlandig, vagy Hispániától az Uralig. Mind a történeti mélység, mind a területi szétszórás ténye előtérbe hozta egyetemi ismereteimet, amelyekhez magyar-olasz filozófia szakos diákként jutottam. Engem Dante terelt az olasz szak és Itália felé. Az Isteni színjátékot még diákként olvastam. A Babits Mihály megszólaltatta terzinák magukkal sodortak, a dante-i képzelet parttalan világába lendítettek. Ezt a nyelvet ismerni kell, határozottam el, s valamiképpen tájékozódni a költő idézte kor rejtekeiben, sajátos személyi vonzataiban. Köztudott, hogy Dante olvasása kiegészítő jegyzetek nélkül kaotikus agyi állapotot teremt. Még a gazdag adatolás mellett is szerez fejfájós órákat.

És Dante mellett Petrarca és Boccaccio és az ember máris beleszédül bűvkörükbe, amely kört egyre tágabbá vonja Ferenc és Tamás. A hitdúsította lélek és az értelem alapozta hit két hőse.

Egyetemi tanulmányaink alatt alaposan foglalkoztunk a nagy hármassal: Dante Alighieri (1265–1321), Francesco Petrarca (1304–1374) és Giovanni Boccaccio (1304–1375), érthetően kötötte le figyelmünket és energiánk nagy részét, de nyomon követtük a még előttük kialakuló nemzeti nyelvű költészet, volgare világi-vallási vonulatát is. Az előbbi északon a közeli Provence hatására főleg a lombard énekesek, élükön Sordello da Goito lantján csendült föl. Délen viszont Szicíliában a tudományt, művészeteket, költészetet egyaránt támogató és maga is művelő II. Frigyes császár körében egy Guido delle Colonne, Giacomo da Lentini, Arrigo Testa stb. társaságában. Aztán sorolhatnánk a bolognaiakat Guido Guinizellivel Dante mesterével az élen. Az 1266-ban önálló köztársasággá vált Firenzében Guido Cavalcanti, Brunetto Latini vetették meg az új olasz irodalmi nyelv alapjait, a dolce stil nuovo-t, amelyet aztán az említett nagy hármassal emelt az ismert magasságokba. A vallásos költészet kialakulása viszont összeforrt Szent Ferenc és követői, pl. Guglielmo da Lisciano, azaz Frate Pacifico, Tommaso da Celano, Jacopone da

Todi, Szent Bonaventura és társai tevékenységével. Sokan voltak. Megszületett az ún. lauda-költészet. Dicsőítő, hozsannázó, majd önmarcangoló, a bűntudattól roskadozó énekei hatására nemcsak Itália, de egész Európa mozgásba lendült s imádkozott, énekelt, meakulpázott. Laikus vallási közösségek, társaságok, konfraternitások alakultak, magukat különbözőképpen elnevezve: battuti, flagellanti, disciplinati, fustigatori, scopatori, verberati stb. Rótták Itália, majd Európa útjait, vonzva magukkal tömegeket, éneklőket, jajongókat.

E viharos föllendülés előtt már a XII. században is hallhattunk előzményekről. Firenzében működött a Laudesi della beata Vergine Társaság, amely később az Ordine di Serviti lett. Laikus közösség volt, tagjai a társadalom felsőbb köreiből érkeztek. Fő-feladatuk volt a nap megadott óráiban officiumokat tartani, főleg Mária laudes-eit énekelni. A kifejezés maga, tudjuk, a laudes, a reggeli breviáriumi himnusz a 148. 149. 150. zsoltára az Officio canonico del Matutino. Ezekben gyakran fordul elő a laus, laudare, laudate stb. szó. Laudes-nek hívták különben a Laterani Schola Cantorum növendékei is az ő énekeiket. A Laudes-eket eleinte latinul énekeltek, majd olaszul is kezdték írni őket, mivel érzéseiket saját nyelvükön akarták tolmácsolni. Egyik legrégebb és leghíresebb laudes-laude a Rayna potentissima-kezdetű Mária.lauda... / Sovra el Cel sit asaltata / sopra la vita anzelica vu' siti sancitificata... / Szentségi tartalmát olyan nagyra tartották, hogy IV. Ince pápa, aki 1254-ben halt meg, búcsút engedélyezett az énekhez, azaz fölruházta a búcsúnyerés kiváltságával. Elég szokatlan módon tette ezt, mert a búcsúnyerés képességét általában templomhoz, kegyhelyhez sírhoz, képhez kötötték, szöveghez nagyon ritkán. Idővel gyakoribbá vált az adott szövegekhez fűzött kiváltság. A mi kódexeinkben is megtaláljuk nyomát, hogy csak egyet említünk a ferences Nagyszombati-kódexből (1512–1513). „Iesus Maria Bodog Azzonak epesegerol” megnevezésű „...Imádságnac vaion huzon neg' ezer eztendei bulčuya Amen.” (Nytár III. 126. old.)

Tehát a középkori nemzeti nyelvű ferences inspirációjú szent költészet képét megalapozták egyetemi tanulmányaim. Tartalmi-formai elemei belém rögzültek s ismeretanyagomban elraktározódtak. Az archaikus népi imádságkutatás történeti rétegeinek vizsgálódásai során egyszerre éledni kezdtek, mintha jelezték volna: helyben vagyunk. Ez az örömteli állapot késztetett arra, hogy ezen a konferencián is Szent Ferencről szóljak. Ahogy a programban látom, talán még hiányt is pótolok vele, mert ő nem szerepel témaadó szentjeink között. Így legalább megjelenítem őt itt Szegeden híres kolostora és Bálint Sándor idézte szellemiségében.

Érthetően merül föl bennem a gondolat, hogy megnézzem kultuszát a néphagyományban, ha már az ő szellemében fogant költészet ilyen maradandó nyomot hagyott a népi költésben, mint azt az egykori passió-epikát és Máriasisralom-lírárt közvetítő a népi imádságok jelzik. Sajátságos módon egy-két ponyvaénekén kívül nemigen kaptam emléket, minthogy kevés a Szent Ferenc patrocinium és szűköss hazai ikonográfiája is. Bálint Sándor ezzel kapcsolatban azt írja, hogy mindennek „okát alighanem a szeráfi szent utánozhatatlan életalakításában, személyiségének karizmatikus csapongásaiban kell keresnünk. Életét inkább csodálni lehet, mint követni.” (Ún. kal. II. 360. old.) Történeti énekeskönyvekben találunk Szent Ferenc-éneket magyarul is, latinul is, pl. Kájoninál a második kiadásban (1719) „Dicsőült Szent Ferencz, Christusnak szolgálja,...” (394. old.), vagy csak magya-

rul: „Christus Keresztinek az Alvernum hegye,...” (396. old.) latinul: „Crucis Christi...” (395. old.) Ez ének a stigmatizáció történetét idézi. Kájoni I.-ben (1676) csak latinul található. (461. old.) Ugyancsak latinul található a „Decus morum...” amely Szent Ferenc officiumából órás ének matutinumra. (I. 463. old.) K. II.-ben (397. old.) a magyarítása: „Erkölcsöknek disze, Kisdededeknek vezére,...” (398. old.) Mind latinul, mind magyarul megvan a Kájoni I.-ben a „Midőn e' gyarló Világot a' bűn setétsége...” (I. 468. old) latinul: „Vitorium scabie...” (I. 467. old.) K. II.-ben csak magyarul. (402. old.) A magyar változat mind a két Kájoni kötetben teljesen egyforma. Eltér azonban, különösen egyes versszakokban, az 1797-es Bozóky féle Énekeskönyvben (258. old.) amely a jelek szerint régebbi lehet, mint Kájoni szövege, amely az ő jobbító gyakorlatát feltételezi.

E gyakorlatra maga Kájoni utal előszavában, mondván, hogy a nagy szorgalmatossággal egybeszedett énekeket ő megjobbította, azaz csiszolgotott rajtuk. A második kiadás előszavából kitűnik, hogy az énekek „P. F. Balas Agoston Theologus által a fogyatkozásokból megjobbítván” bocsáttattak ki. Amíg Szőlősy Benedek a Cantus Catholici (1651) előszavában arról ír, hogy ő a sok „együgyű” ének közül a „helyesebbek”-et szedte egybe és bocsátotta ki, Kájoni már javítgatott, szépítgetett rajtuk, azaz mai megfogalmazással, sajnálatos módon, esztétizált. A jó cél érdekében tette, mint tették a XIX. századi népdalgyűjtők, szerkesztők talán a kor igényének megfelelően, azért hogy „eladhassák” azaz a művelt olvasóközönséggel is elfogadtathassák a „pór”-énekeket, dalokat.

A bár érthető, de a népének-kutatás számára félrevezető, – ezért erősen megkérdőjelezhető – „tsinosítgató” igyekezet példájára szinte adja magát említett énekünk a „Midőn e' gyarló világot a' bűn setétsége...” kezdettel. Ez a „SERAFICUS SZ. FERENCZ CONFESSORROL” szóló, valójában órás ének. E tény a latin szöveg, utolsó versszakából derül ki: „Has horas canonicas tibi Pater dixi,...” A magyar fordítás elég lazán kezeli az eredetit. Ebben a lazaságban nem tér el Kájoni szövege a Bozokyétól, amint ezt rövidesen látni fogjuk. Tehát a DE SANCTO FRANCISCO SERAPHICO órás-ének, amelynek ad notam jelzése: „Mittitur ad virginem...” s ezt Kájoni átveszi. Nem veszi át Bozóki, aki „Nóta”-ként a „Miénkünk adattassák Sz. Lélek / Malasztya / ...” kezdetű pünkösdi éneket tünteti föl. (Talán nem tudja, hogy ez éneknek Kájoni-béli jelzése ugyancsak a „Mittitur ad virginem...”.) Végül is a mi szempontunkból mindegy, a forrás ugyanaz. Feltehetően ugyanaz a forrás, vagyis ugyanaz a szöveg állt Kájoni és Bozóki rendelkezésére is. Kájoni énekén meglátszik a tudós polihisztor beavatkozása, míg Bozóki elfogadta a stílusjegyek szerint, pl. a XVI. századra jellemző „vala” segédige-sorvégi rím jelenlétét, Tinódi és társai szentesítette gyakorlatát. Számunkra kor meghatározó tényét. Megjegyzendő, hogy Erdélyi Pál alapos Incipit-katalógusa is Kájoni-kiadásaihoz köti ez énekeket, eladdig: XIX. század vége, nem találván régebbi változatára. A Bozóki féle ének egyértelműen bizonyítja korábbi meglétét, ami a magyarországi ferences-kultúra ismeretében nem meglepő. Egyházi népénektörténetünk számos adata utal a hazai – magyarnyelvű énekek használatára a még Árpád-házi királyaink, főleg II. Endre és IV. Béla alapozta Szent Ferenc tiszteletének kifejezésére. Szőlősy Benedek és Kájoni János előszava nem hagy kétséget az énekállomány bőségéről. Válogatniok kellett azon énekekből, amelyekkel a hívek ünnepeik és egyéb ájtatosságaik során „... szoktak élni: Most újon-

nan egybe szedettek, és a' Keresztyényeknek Lelki épületekre és vigasztalásokra, ki-botsáttattak," amint Szőlősy írja (Holl 1974. 647.). A főleg az „együgyü” énekekből történő egybeszedés válogató-mérlegelő tevékenységre utal. Írott-nyomtatott forrásokból, sőt még előzőleg megjelent protestáns énekeskönyvekből is emelt ki énekeket, mi több, latin és cseh nyelvűeket is bevett gyűjteményébe, adott esetben le is fordította azokat. Minderről részletesen szól mecénásának Kisdi Benedek egri püspöknek írt latin nyelvű ajánlásában. Kájoni János és Balázs Ágoston is e szellemben működtek, ahogy az ő előszavaikból-ajánlásaikból kiderül. Mellesleg minden fiatal énekkutatónak tanulmányozni kellene nagy történeti énekeskönyveink előszavát, amelyből a gyűjtő-csiszoló szerkesztő munkára kapunk érdemleges adatokat, pl. Szőlősy Benedektől, aki Kisdi Benedekhez szóló ajánlásában írja: „...sacros hymnos partim conscripsi, partim... conquisivi”. A múltidejű „conscripsi: megír-összeír jelentésű, míg a conquisivi: összeszed, felkutat, gyűjt történetre utal, akár nyomtatott-kézirat forrásokból, akár a szóbeliségből. Az 1560-as Oláh Miklós vezette Nagyszombati zsinat rendelkezései alapján még ez utóbbi lehetőségét sem zárhatjuk ki, mindjárt magyarázatotelve az „együgyü” minősítésre, a tudós szerkesztő igénye szerinti „megjobbított” állapot indítékára.

Kájoni változata I-II.-ben ugyanaz Domokos Pál Péter 1979-es kiadásának 827. oldalán. Talán tévedésből nem utal a II. kiadás 402. oldalán lévő szövegére.

Midön e' gyarló Világot a' bün setétsége,
Temérdeken bé-fogta éppen szerén szerte:
Akkor jöve Szent Ferencz mint Napnak szép fénye,
Hogy tündöklék a' Szentség mindenek szivébe.

Életének czéllya vólt Világ útálása,
Szegénység és tisztaság, s' bün siránkozása:
Hogy pokolnak kínnyait el-távoztatsassa,
Es lehessen Christussal Mennyégben lakása.

Hogy látá e' Világnak csalárd hiúságát,
Nagy Szentséggel fel-vévé a' Christus nyomdokát:
Es örömmel viselé gyönyörű igáját,
Meg-veté a' Világnak minden gazdagságát.

Hamar lön ott Szent Ferenc mindenek csudája,
Emberekhez Istentől Szent élet példája:
E' Világnak, s' a' bünnek erős megrontója,
Minden jóság és Szentség tündöklő szép Napja.

Három-féle Szerzetnek ez a' fundatora,
A' penitentziának fel-vont szép sátora:
Az el-veszett juhoknak kegyes jó Pásztora,
Christustól vött Regulának erős meg-tartója.

Isteni félelmemben magát úgy tartotta,
Hogy Urunk sebeinek bélyegit rá nyomta:
Azzal mint jó szolgáját meg-ajándékozta,
Sok csudákkal, és Szentül életét fogyatta.

Hólta után Szent lelke Isten eleibe,
Fel-ment, és a Szentek dicső seregébe:
Mindenek csudájára éppen vagyton teste,
Semmiféle senyvedés mind eddig sem érte.

En ezt a' dicsiretet Serafin Szent Atyám,
Imádságodban részt adgy; néked azért mondám:
Légyen kegyelmes az Úr te-éretted hozzám,
Néked tiszta szivemből magamat ajánlám.

Amen

S most nézzük a *Vitiorum scabie Mundo sordescente...* kezdetű hórás-ének Bozóki Mihály Énekeskönyvében található (258. oldal) kevésbé művi „megkezeletlen” szövegét, amely hozzám sokkal közelebb áll, mint szépítgetett társa:

Midön e' gyarló világ a' bűnök mérgében,
éppen bé-födve vala, nagy setétségében,
ugyan akkor Szent Ferentz mint egy Nagy fényében,
Nagy Szentséggel fel-jöve, sokaknak szívében.

Életének tzéllya vólt világ' útálása,
Nagy Szentség, és tisztaság, bűn' síránkozása,
hogy Pokolnak kínnyait el-távoztathassa,
és lehessen Kristussal, Mennyégben lakása.

Hogy látta e' világnak, tsalárd nagy hívságát,
síetséggel követé a' Kristus' nyomdokát,
és örömmel viselé gyönyörű igáját,
Meg-veté e' világnak minden gazdagságát.

És hamar lött Szent Ferentz mindenek tsudája,
Emberekhez Istentől, küldetett példája,
ördögnek, és a' bűnnek meg-zabolázója,
Minden jóság', és Szentség' tündöklő szép napja.

Három-féle Szerzetnek ő lett Fundátora,
a' Pénitentziának fel-vont szép Sátora,
az el-veszet Juhoknak kegyes jó Pásztora,
Kristustól vett Regulák, erős meg-tartója.

Isteni félelemben magát úgy tartotta,
hogy Úrunk' sebeinek bélyegét rá nyomta,
azzal mint jó szolgálóját, meg-ajándékozta,
sok tsudákkal, és szentül életét fogyatta.

Holta után Szent Lelke Isten eleibe,
fel-ment, és a' Szenteknek dítső seregében,
Mindenek tsudájára Teste van épségben,
Még rothadás nem érte semminémű részben.

Szent Ferentz édes Atyám Szerelmes Gyámolóm,
A' Te kezedre bízom életem' halálom'.
Mind utolsó órámig bűneim' fájlalom,
Néked egő Szerafim magamat ajánlom,

Az hiszem a Vitorum scrabie... hórás-ének most bemutatott két változata jól példázza a szerkesztői szabadságot, de jelezheti variánsok létét is.

Mind Holl Béla, mind Erdélyi Pál Incipit-katalógusa föltüntet még egy október 4-én mondandó Szent Ferenc-éneket. Redemptoris mater dallamára megy, kezdete: Szent Ferencz ünnepe, Christusnak eleven képe... Az 1674-es Szegedi Lénárt féle Kassai Cantus Catholici-ben az 527. oldalon. Címe: IV. OCTOB. SZENT FERENCZRŐL.

Most csak ennyit a nemzeti nyelvű szent költészet regisztrált és nyomtatásban is megjelent Szent Ferenc-énekeiről. Kézírtos terjesztésben is találkoztam egyikük-másikkal, így pl. az 1731-es Vépi Énekeskönyvben, kedvenc gyűjteményemben, csak a Kájoni II.-ben megjelent s említett „Dicsőült Szent Ferencz Krisztusnak szolgálja...” kezdetű „Portiuncula napjára” való verses legendával.

Tájszólásbéli hangzása (í-ző vasi nyelvjárásban) és sajtóságos helyesírása különös bájt ad ez éneknek, amelynek közel hét szakaszát őrzi az énekeskönyv. Időnként néhány oldal hiányzik belőle, sajnos éppen e kevéssé ismert s közölt ének 7. szakasza közepétől is. Nótája: Hála adásunkban rulad Emlikezzünk:

Dűcsőült Sz: Ferecz X̄tusnak szolgálja,
alázatasságnak eleven formája.
Tisztáság szeginységhe égő szép fáklaja
engedelmessigne rágýágo példája.

Mint élne világban X̄tus megh tanítá,
élete formáját, szépen le ráizólla,
eleiben midőn reguláját áda,
maga Szent száíával ú neki dictálá:

Ellene tsák hamar monda ez világnak,
Lelkeket vadászo rut kevil sátánnak,
És az elmulando testi-hivságoknak;
Zabolát szájában vete gyárloságnak.

Ellene mond mindgyárt kedves nemzetinek,
Attyának, Annyának nemzetes virinek;
Egyedül szolgálñy kezde az Iñnek,
s nyomdokat követni ű Teremtőjinek.

Ki sok iavaival meg ajándikózá,
többi között égszer az Templomban hívá;
Angyal által néki illenképpen szólla;
Kirgy mit kívánsz Ferencz; liszek meg adoja.

Ott látta az X̄tust, fényés székbén hogy űl,
az Szűz Mária sok, Angyalokkal körül;
szekit állya mellyen elsőben meg rémül;
de megh tanittatik mit kérjen Istentül.
Az Boldogságos Szűz segicsige által,
megh bátorétatván Sz: Ferencz megh szállál:
Térdeit meg...

Itt fejeződik be a Vépi Ék. 247. oldala s kezdődik néhány lap hiánya. A szöveget a teljesség kedvéért s a Porciunkula kegyhely kialakulásának történetéért Kájoni II-ből folytatom 395. oldalától. Ez ének ritka előfordulását mutatja, hogy Holl Béla csak egy helyen jelzi még a kéziratot anyagból: Paksi Márton György énekes-könyvéből 1760-ból Öttevénny-Szigetről. Jelenleg a győri múzeumban van.

...hajtya szorgalmatossággal,
s' azt mondgya Christusnak alázatossággal

Látom veszedelmét bűnös Embereknek,
Pokolra hullását sok szegény lelkeknek,
Semmit én magamnak kérek; De ezeknek,
A' kiket meg-váltot bére szent vérednek.

Azt kérem, s' kívánom, ha meg-látogattyák,
e' Templomot, Feslet élteket meg-vallyák,
Sűrű köny-hullással bűnököt sirattyák,
s' előbbi vétkeket magokrol le rázzák.

Mind azoknak légyen kegyelmes Felséged,
s' bocsássa-meg minden bűnök, Istenséged;
Ne légyen hejába sok kín-szenvedésed,
Erettek ki-ontott drága piros véred.

Ott a' Christus monda, Szent Ferenczhez szólván,
Mind a' kik bűnököt meg-vallyák igazán,
e' Templomban az én testemhez járúlván,
Vétkeket meg-bocsátom, El-hidgyed azt nyilván.

Romaj Pápához de elsőbben menny-el,
Ezen igiretem mind-rendre beszéld-el,
Erősítsessék meg az ő pecsétivel,
Terjedgyen hogy hamar Világ szerze széllyel.

Ez a tellyes búcsú így ki terjeszteté,
Szent Ferencz Atyánkért Világnak adaték,
magától Christustol, ajándékoztaték,
A' Kiért örökké tölünk dicsirtessék. Amen.

A Vépi Ék. rövidítései közé tartozik pl. Iñnek: Istennek, X̃tus: Krisztus, by: ban-ben stb.

Ez ének magyar szerzés lehet, mert kutatóink nem utalnak latin előképre, és csak az 1719-es Kájoni II-ben van meg.

E fontosnak tartott és Szent Ferenc alakját bemutató kiterő igazában csak pótolja, de nem magyarázza meg Szent Ferenc hiányát a néphagyományban. Átnéztem ferences-kódexeinket is és ott sem találtam rávonatkozó költői emlékeket, jöllehet a középkor neves szentjeihez kapcsolódnak énekek, imádságok. Szent Ferenc officiumának énekeit hozza Kájoni s egyik másakra mi is utaltunk, ha magyarul is megtaláltuk énekeskönyveinkben.

Visszatérve a kiinduló pontra: Szent Ferenc alakja és a franciskánus szellemiség költői hatása tanulmányaim során gyertyafény volt középkori irodalmi kalandozásaim során. Akkor lobbant lángra, amikor gazdája lettem az archaikus népi imádságműfajnak. Országjárásaim, gyűjtéseim során feltűnt, hogy a legszebb, legérzékletesebb imádságokat azon vidékekről kaptam, ahol ferences kolostor, vagy kegyhely volt. Így Somogyból Andocs és Segesd, Zalából Bucsuszentlászló, Nógrádból Szécsény, Jászságból Jászberény, Hevesből Gyöngyös, az Alföldről Szeged, Kecskemét, Székelyföldről Csíksomlyó, Gyergyószárhegy, Nyitra környékéről, Mátyusföldről Szokolca, hogy csak a számomra legfontosabbakat említsem. E különös gyűjtői tapasztalat nyomán kezdtek előtérbe kerülni középkori olasz irodalmi emlékeim, majd a hazai kolostori irodalom szövegei, nemkülönben az európai lovagi epika bizonyos műfajainak, így pl. a Grál-mondakörnek változatai, motívumelemei. Mindezek együttesen a középkor irányába mutattak s a kor irodalmának újratanulmányozására készítettek. Örömmel nyugtáztam az eredményeket, a megtalált irodalmi fogódzókat: az epikus és drámai laudák jellemző témamagjait, a Grál-mondakör bizonyos motívumait. A Grál hazai előfordulását Mezey László is alátámasztotta. A nagykulturájú Magyarországon is lehetett Grál-redakció, ha Európában legalább 25 változat maradt fenn. Az Árpádok és az Anjouk nyugat-európai politikai, házassági kapcsolatai köztudottan kihatottak a szellemi költői áramlatok mozgásirányára. III. Béla, Imre, II. Endre feleségeik révén bekerültek a lovagi- trubadur-költészet szellemi terére, amelyet gazdag irodalom- és művelődéstörténeti mozzanatok bizonyítanak. Elég ha csak egyre hivatkozom: III. Béla második feleségének Capet Margitnak féltestvére Maria, Champagne grófnője Troyes-i udvarukban költői központot mecénáltak. Támogatták Chrétien de Troyes-t a lovagregény- köztük a Grál-epika megteremtőjét. Margit és Mária állandó összeköttetésben álltak egymással, amelynek ered-

ményeként a kor költői fejedelmei pl. Peire Vidal is megfordult Magyarországon és erről híres eklogája és benne kivetített élményei is tanúskodnak. Hogy mennyire jól érezte magát Esztergomban Imre király (III. Béla utódja) udvarában, azt mi sem jelzi jobban, mint az hogy a különben nyugtalan költő négy évet töltött a szép Konstanza királynő társaságában szellemi körében. Konstanza különben Arragoniai királylány volt, akit maga, leendő apósa III. Béla hozott Magyarországra díszes lovagi udvari kísérettel, lenyűgöző reprezentáció jegyében.

E hosszan tartó hazai és külszözi gyűjtés-kutatás bizonyította, hogy archaikus népi imádságaink a középkori nemzeti nyelvű szent költészetben gyökerezethetők, különösképpen az olasz lauda-költészet főirányában. Elsősorban a passió-epika és Máriasiralom-lira anyagában, majd közvetve a szent dráma szövegeiben. A Máriasiralom ui. kezdetben a szent színjáték – a passió – bizonyos jeleneinek betétjei voltak s később váltak önálló irodalmi műfajjává, európa szerte virágzó költői gyakorlattá. Pl. a XII. századi un. Pianto Cassinese (– a név Montecassinora utal) – jegy latin nyelvű passiójáték első olasz Máriasiralma. Gyönyörű alkotás. A szóban forgó műfajok – Passió-epika, Máriasiralom-líra – létrejötté, miként fentebb szóltunk róla, az érzelemhangsúlyos ferences vallási élményhez kötődik, amelynek fölfokozottsága szükségszerűen követel verbális és mimikus kifejezést. Egyidőben kedvez a „tűz és láng legyen a mi szívünkben:” (fuoco e fiamba stia nel nostro core) Ferenc-sugallta áhítatigénynek, az Itáliából elharapózott lángoló vallásosságot kielégítő alkotói tevékenységnek. Ennyi költőt még Európa nem termelt, mint a XIII–XIV. században. A mindenhol bőségben alakuló vallási társulatoknak (confraternitások) megvoltak a házi poétái, s megvoltak a költői paneljai, formái, toposzai, amelyekből könnyen tudtak építkezni a versfaragók, ám a művészi tökélyt elérő nagy tehetségek is. Közülük is kiemelkedett Jacopone da Todi, aki a Donna de Paradiso-jával és Stabat mater-ével a világirodalom élvonalába jutott. Az utóbbi alkotása az öt liturgikus sequentia egyike lett.

Jacopone da Todi és költőtársai révén érkezhettünk el a ferenci gondolkodás világába, a Krisztust akarom követni, a keresztet akarom vinni, magamat akarom büntetni – eszmeiség mai ésszel alig fölfogható állapotába. Az önfeladás Krisztusban, a föltétlen odaadás a hitben, Jézus és Mária beépítettsége a lélekbe, a velük való életteljesség érzete. Ezt elérni a szent ferenci magatartás alapján lehet, az imitatio Christi gyakorlatában. Utánozni/követni őt mind életvitelben, mind az emberek iránti szeretetben, a szegények, a betegek, a kivetettek sorsában való osztozásban. Krisztus mellett lenni élete nehéz idején, azaz követni őt akár a keresztvállalásban is, vagyis Krisztus nevében vállalni az élet bármely szenvedését, immár érdemszerző szenvedését. A da Todi-i magamat akarom büntetni, egyéni óhaj, kollektív mea culpa tudattá tágul, amely büntudatnak általános kifejezője az Európát átszelő vezeklő menetek, az ún. penitenziari-jajongó, ostorozó vonulása. Ez nagyon is beletartozik az olasz filológia emlegette *santa pazzia, nova pazzia, fanatismo religioso, delirio collettivo* stb. szent új örületbe, vallásos fanatizmusba, kollektív delíriumba. Beletartozik az önsanyargató, ciliciumviselő belső kényszerkörébe, mintegy a krisztusi szenvedést mindezzel jóvátevő képzetébe.

Ez a Krisztus szenvedésével azonosulni, sőt fizikailag is átélni igény az ún. *compassio-vágyban* nyilvánult meg. Az évente megismétlődő közösségi katarzisz idején nagyhéten, nagypénteken vált tömegmértűvé. Már a nagyböjtben készül-

nek erre a megrendítő élményre. Készülnek mind a lélek belső szintjén, mind a liturgia/paraliturgia eseményei során. A fájdalmas énekek, a passió elmondása-éleklése, Mária anyai fájdalmának földidézése mintegy transztechnikai eszközök verbális alakzataiként lendítik be a hívőt a kívánt lelkiállapotba, a beleélés, azonosulás vágyott bódulatába. Sokszor hallucinációktól, vízióktól sem mentes élménybe, akár a vezeklés-, a büntudat előidézte önkívületbe.

Míndez a szentferenci életvitel és kegyességi formaváltás nélkül elképzelhetetlen lett volna.

Szent Ferenc az imádkozás, az elmélkedés az Istennel való kapcsolatteremtés, a keresztény szeretetgyakorlás új formáit hozta be a kor spiritualitásába. Az imádságot a Krisztus-emberség misztériuma felé terelte. Az egyház imáit Ferenc nem tartotta elég hajlékonynak a fölgyülemlett érzések kifejezésére. A latin nyelvű imádság-ének nem mondott túl sokat a népnek. Valamiképpen személytelen volt, szabályozott keretek közé szorított. Nem érezte maga számára megfelelő, magára húzható lelki ruhának, amelyben tetszése szerint mozoghatott, netán szárnyalhatott. Az emberek a saját nyelvükön akarták tolmácsolni érzéseiket, vágyaikat. Eggyé válni azokkal a szövegekkel, amelyeknek ritmusa, nyelvezete közel állt hozzájuk s alkalmasnak érezték önmaguk kifejezésére. Hozzá kell tenni, hogy Szent Ferenc megérezte a XIII. század elvilágiasodó és az investitúra harcok következtében elnyomorodott társadalmának spirituális igényeit, a mélységekből való kiemelkedés szükségességét, a követhető út megjelölését. Ezért nem is teologizál, nem alapoz új doktrínákat, csak a Krisztus megfogalmazta evangélium közvetítette alapelveket s a szeretet szavát hirdette, s hirdették követői. A köznépi laudaköltészetnek ui. hatalmas lökést adott a szentferenci szellemiség hatására halála után keletkezett két tömegmértű, valóban a szent örületig fokozódott mozgalom. Az 1233-ban meginduló Alleluja élén Giovanni da Vicenzavai és az 1258-ban Rainero Fasani vezette flagelláns mozgalom. A szakkutatás *entusiasmo feroce* (vad entuziaszmus) megjelöléssel illeti, amely mind belső ajzottságában, mind külső megjelenési formáiban valamiféle kollektív pszichózis állapotát láttatta, amely verbális szinten is megmutatkozott. Lévén tömegmértű mozgalmak, tömegmértű költői alkotások születtek hatásukra. Jórészüik belekerült a kor s az, egyes vallási közösségek laudagyűjteményeibe, pl. az ún. a XIII. század végi Cortonai és XIV. század eleji Magliabechiano-laudarioba. Mindkettő irigylésre méltó gazdag szöveg és dallamanyagot rögzít.

Szent Ferenc tehát új hangot, ezzel új lírát adott a népnek. A régi szabályozott formák helyett lehetővé tette az önkifejezés korlátlan lehetőségeit. Lehetővé tette a tömegek lelke mélyéből fakadó érzelmek, vágyak kiéneklését, érdemszerző, üdvözülést segítő értékét. Ezt leginkább maguk a népi imádságok tanúsítják. Szent Ferenc a régi béklyók elvetésével az érzelmek szabad áramlását segítette elő. Fölzabadította a köznépi alkotószellemet. A szó, a hang, a verselés, az éneklés nemcsak a műveltek kiváltsága lett. Még az imádság is énekelve szólt, amiképpen a kódexek *carmen sive oratio* megjelölése bizonyítja. Valamiféle népi Sturm und Drang keletkezett, amelynek eredménye a már említett hatalmas méretű népi költés, a szabaddá tett kifejezési lehetőségek érvényesülése. A lauda elutasítja a klasszikus prozódia szabályait, szabadon gazdálkodik a metrikus és strófikus lehetőségekkel, akár az asszonanciával is megemlékszik, ha nem tudja jól rímeltetni mon-

danivalóját. Minden témát megszólaltat, minden műfajt éltet. A szó, a hang simulekony eszköz lesz, miután Ferenc szellemében megtanulta azt kezelni, alkalmazni. A tematikai, műfaji kötetlenségből ered, hogy a laudák nagyon különböznek egymástól. Nem lehet őket jól körülhatárolható műfaji blokkokba sorolni. Részint ez a tény is magyarázza bőségüket. Az első idők kissé nyers laudáit egyre csiszoltabbak, művesebbek követik. Eleinte lírai jellegűek, majd lassan epikus narratív jegyeket öltenek, mígnem dramatikus mezben jelennek meg. Így alakul ki a lauda *dramatica* műfaja elárulván, hogy a megjelenítés milyen fontos a nép számára. Milyen fontos a Krisztushalál földidézése, átélése, a szenvedéssel való azonosulás igényének kielégítésére.

A lauda műfaj szabadsága azt is jelenti, hogy nincs alávetve az egyházi kezdeményezésnek, ellenőrzésnek. A lauda a köznépi vallásos ihletnek és költői alkotókedvnek, mai szóval paraliturgiának a megnyilatkozása. Bő teret enged a népi képzeteknek, amely különösen Szűz Mária alakjában, megjelenítésében érvényesül. Ebben segíti a túláradó érzelem ihlető ereje és az apokrif hagyományok népi tudatban is elterjedt motívumanyaga. A lauda-költészet a XIII. századi olasz vallásos tömegeknek mindent eláruló lelki tükre. Bizonyos primitivizmus, gátlástalanság, érzékenység, szertelenség jellemzi. A belső érzések magamutogató találása, sajátos exhibicionizmus. Az érzelmek eluralkodása, az értelem kontrolljának lazítása. S itt jut eszünkbe a XIV. század emotív igényét kifejező előírás, amely egy XIV. századi gubbioi vallási közösség tagjainak szól. Miképpen kell énekelni nagycsüörtökről nagypéntekre virradó éjszakán a fájdalmas énekeket és Máriásíralmat, inkább a könnyekre kell törekedni, mint a szavakra (az értelemre). "...magis ad lacrimas quam ad verba attendentes..."

A Szent Ferencben megjelenő krisztusi szeretet készítette őt s rajta keresztül közvetítőit az emberek iránti kollektív szeretetre. Szépen írja a francia filológia (F. Loise) jeles Szent Ferenc kutatója, hogy Ferenc Itália Orfeusza, Assisi koldusa a leggazdagabb olasz erényben és képzelőerőben, aki egymaga többet tett Itália civilizációjáért, mint a kor nagy pápái. Megnemesítette a nép nyelvét, hogy a keresztény gondolat és érzés kifejezővé tehesse azt. Vagyis Szent Ferenc a szent dolgokat a nép nyelvén – *volgare* – merte kifejezni. Nem félt attól, hogy ezzel profanizálja az isteni szférát. Sőt, a lélek mélyére vitte le azt. Vallotta, hogy a latin, mely az egyház nyelve, nem alkalmas a köznép lelki szolgálatára. A szertartásoknak ui. nem a tudós egyháziak igényét kell kielégíteni, hanem a tömegeket, a népet. A köznép nem ismeri a latint, viszont vallási élménye sokkal hevesebb, spontánabb, amelynek kifejezése saját nyelvet igényel. Ferenc nem kívánja elvetni az Egyház szent énekeit: himnuszait, szekvenciáit, antifonáit stb. vagyis a liturgia szöveg- és énekállományát, de a nép lelkére szabottan kívánja tolmácsolni érzéseit. Ezt a köznépben is megjelenő vágyat érezte meg Ferenc, a szegények, a közemberek szavának közvetítője, hatalmas verbális gyakorlat kialakítója – Európa-szerte.

Európa-szerte írom. Így nálunk is. amelynek emléke nyoma az archeikus népi imádságműfaj hatalmas szöveghagyománya s ezzel Ferenc alig fölmérhető egyetemes költői hatása. Alig fölmérhető a rajta keresztül megnyilatkozó krisztusi szeretet ereje, amely követőit is az emberek iránti kollektív szeretetre készítette – ezt is Európa-szerte. Akárcsak Krisztus, ő is a gyengék, a sorsüldözöttek barátja, védője lett. Hogy felemelhesse őket, lehajol közéjük. A könyörületesség hőseként

szolgálták őket társaival egy irgalmatlanul kemény korszakban. Ez a sokat emlegetett ferenci szeretet nemcsak az emberekre terjedt ki, hanem az egész környező világra, Isten gyönyörű alkotásaira, a nagy természetre is. A természetet Isten műveként mindnyájuk atyjának is tekintette, értelemszerűen testvérének az állatokat, a növényeket, az égitesteket. Az első olasz lauda, amely a nemzeti nyelvű vallásos líra megalapozója, a Naphimnusz, a Cantico del Sole a szentferenci szemléletnek egyedülálló bizonyítéka.

Kérdezhetjük: miért időztem hosszabban Szent Ferenc alakjának s az általa sugalmazott költészetnek rajzával? Azért tettem, mert föl akartam villantani azt a szellemiséget, amelyet ő keltett életre először a lélekben, majd a költészetben visszhangozva. Ennek a költészetnek a szóbeliségben fennmaradt emlékei rejtőzködnek a népi imádságokban. Nem lehet véletlen, amiként szóltam róla, hogy a műfaj legértékesebb emlékei a ferences szellemiség kisugárzó területén, kolostorai-kegyhelyei körzetében. Mi több, a történelmi idők – törőkhódoltságot – is átvészelt nagy kolostorok hatódővezetében.

Végül is summázva: Szent Ferenc alakja közvetetten él a néphagyományban, nem személyét idéző folklorisztikus emlékekben, hanem a szellemiségét és a lelkekre gyakorolt forradalmi hatását napjainkig eláruló-bemutató költői alkotásokban, az archaikus népi imádságok szövegi állományát alapozó Passió-epikában és Máriasíralom-lírában.

Irodalom

BALANYI György

1940 *A ferences mozgalom begyökerezése magyar földön*. Értekezések a történelmi tudományok köréből XXV. k. 10. sz. Budapest.

BABITS Mihály

1933 *Amor sanctus. Szent szeretet könyve*, Budapest.

BÁLINT Sándor

1977 *Ünnepi kalendárium. A Mária-ünnepek és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományai*. I–II. Budapest.

BÁLINT Sándor–BARNA Gábor

1944 *Búcsújáró magyarok. A Magyarországi búcsújárás története és néprajza*. Budapest.

BARTHOLOMAEIS, de Vincenzo

1924 *Le origini della poesia drammatica italiana*, Bologna.

BARTHOLOMAEIS, de Vincenzo

1943 *Laude drammatiche e rappresentazioni sacre I–III.*, Firenze.

BERTONI, Giulio (a cura di)

1930 *Il Duecento. Storia letteraria d'Italia*, Milano.

BOZÓKI Mihály

1797 *Katolikus kar-béli kótás énekes könyv...* Vátzonn.

CUDINI, Piero (a cura di)

1978 *Poesia italiana del Duecento*, Milano.

1978 *Poesia italiana del Trecento*, Milano.

- D'ANCONA, Alessandro
1891 *Origini del teatro italiano I–II*. Torino.
- DELARUELLE, Étienne
é.n. *L'influence de Saint François d'Assise sur la piété populaire*. Relazioni III. *Storia del Medioevo*, Firenze.
- DINZELBACHER, Peter–MÜCK, Hans-Dieter
1987 *Volkskultur des europäischen Spätmittelalters*, Stuttgart.
- DOMONKOS Pál Péter
1979 „... édes Hazámnak akartam szolgálni...” Kájoni János: *Cantionale Catholicum*, Budapest.
- ERDÉLYI Zsuzsanna
1991 Az archaikus népi imádságzáradékok történeti kérdései. In: Boldogasszony ága. *Tanulmányok a népi vallásosság köréből*. (Szerk. Erdélyi Zsuzsanna, Budapest, 51–142.)
- ECKHARDT Sándor
1970 Trubadúrok Magyarországon. In: *Eszmei és irodalmi találkozások*. Szerk. Köpeczi Béla és Sötér István. Budapest.
- ERMINI, Filippo
1900 *Lo stabat mater e i pianti della vergine nella lirica del Medioevo*, Roma.
- FERRARO, Giuseppe
1877 *Poesie popolari religiose del secolo XIV*. Bologna.
- FORTINI, Arnaldo
é.n. *La lauda in Assisi e le origini del teatro italiano*, Assisi.
- FRICK József
1910 *Középkori magyar himnuszköltészet*. Kolozsvár.
- GEBHART, Emile
1983 *L'Italia mistica. Storia del rinascimento religioso nel Medioevo*, Roma-Bari.
- GRUNDMANN, Herbert
1976 Zur Geschichte der Beginen im 13. Jahrhundert, In: *Ausgewählte Aufsätze I. I. Religiöse Bewegungen*, Stuttgart.
- HOLL Béla
1974 Katolikus egyházi énekek (1608–1051) In: *Régi Magyar Költők Tára XVII. század 7*. Szerk.: Stoll Béla, Budapest.
1992 Katolikus egyházi énekek (1660-as, 1670-es évek) In: *Régi Magyar Költők Tára XVII. század 15/B*. Szerk.: Stoll Béla, Budapest.
- HORVÁTH János
1944 *A magyar irodalmi műveltség kezdetei*, Budapest.
- KARÁCSONYI János dr.
1922–1923 *Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. I–II*. Budapest.
- KARDOS Tibor
1941 *Középkori kultúra, középkori költészet. A magyar irodalom keletkezése*, Budapest.
- KLANICZAY Tibor (szerk.)
1964 *A magyar irodalom története 1660-ig. A magyar irodalom története I*. Budapest.

- KOMÁROMY Lajos és KIRÁLY Pál
1874 Régi magyar codexek in: *Nyelvemléktár III.* Szerk.: Budenz József, Szarvas Gábor, Szilárdy Áron. Budapest.
- KOROMPAY Klára
1978 Középkori neveink és a Roland-ének. In: *Nyelvtudományi Értekezések* 96. sz. Budapest.
- LIUZZI, Fernando
1935 *La lauda e i primordi della melodia italiana I–II.* Roma.
- LOISE, Ferdinand
1862 *De l'influence de la civilisation sur la poésie, ou Histoire de la poésie, mise en rapport avec la civilisation,* Bruxelles.
- MANSELLI, Raoul
1975 *La religion populaire au moyen âge,* Montréal-Paris.
- MEZEY László
1955 *Irodalmi anyanyelvűségünk kezdetei az Árpád-kor végén,* Budapest.
- MONTI, Gennaro Maria
1927 *Le confraternite medievali dell' alta e media Italia,* Venezia.
- MONTANELLI Indro
1974 *Dante e il suo secolo,* Milano.
- MONTICELLI, Giuseppe
1932 *Vita religiosa Italiana nel secolo XIII.* Torino.
- NAGY Béni dr.
1900–1901 A ferences szellem és hatása hazánkban. In: *Egri Kath. Főgimnasium Értesítője,* Eger.
- PÁSZTOR Lajos
1940 *A magyarság vallásos élete a Jagellók korában,* Budapest.
- RAPP, Francis
1976 *Reflexions sur la religion populaire au moyen âge,* In: *La religion populaire dans l'occident chrétien 2.* Paris.
- POWER, Eileen
1966 *Vita nel Medioevo,* Torino.
- SAPEGNO, Natalino (a cura di)
1934 *Il Trecento. Storia letteraria d'Italia,* Milano.
- SÁVAI, János
1982 *La partecipazione dei laici al lavoro pastorale in Ungheria nei secoli XVI–XVII.* Roma.
- SCHÖNBACH, dr. Anton
1874 *Über die Marienklagen,* Graz.
- SOUTHERN, Richard William
1970 *Western Society and the Church in the Middle ages,* Middlesex.
- STOLL Béla
1992 *Katolikus egyházi énekek (1660-as, 1670-es évek)* In: *Régi Magyar Költők Tára XVII. század 15/A* Szerk.: Stoll Béla, Budapest.

- SZÖVÉRFY, Josef
1958 *Volkskundliches in mittelalterlichen Gebetbüchern*. Randbemerkungen zu K. M. Nielsens Textausgabe. Hist, Filos. Medd. Dan. vid. Selsk. 37. No 3. København
- TARDUCCI, Francesco
1923 *Vita di S. Francesco d'Assisi*, Seconda edizione, Roma.
- TOSCHI, Paolo
1955 *Le origini del teatro italiano*, Torino.
- UGOLINI, Francesco
1959 *Testi volgari abruzzesi del Duecento*, Torino.
- VARGA Damján
1899 *Kódexeink Mária-síralmai*, Budapest.
- WECHSSLER, Eduard
1893 *Die romanischen Marienklagen*, Halle a. S.
- VISCARDI, Antonio
1932 *Saggio sulla letteratura religiosa del Medio Evo romanzo*. Padova.
- VOLPE, Gioachino
1961 *Movimenti religiosi e sette ereticali nella società medievale italiana*, Firenze.

Erdélyi, Zsuzsanna

Saint Francis and the Sacred Poesy

The short paper deals with the figure of St. Francis and his universal influence. It describes the movements in the Italian literature before St. Francis and the development of the Franciscan spirituality. It speaks about the revolutionary innovation in the religious life and the sacred literature connected to it, the view focused to mankind of folk religion, the free movements of individual religious experiences and the free expression forms of them.

The figure of St. Francis hardly occurs in the sacred tradition. It can be found in some so called officium songs of official church song books. His influence can be shown the more in verbal forms of ardent religiosity effected by him, especially in the Passion epic and Lamentations of Mary and in the so called archaic folk prayers which keep these genres alive into our days. All these can be seen not only in the Hungarian tradition but in archaic prayers dealing with the death of Christ and Marian songs, European-wide.